

MİLLÎ DEVİRDEN ÖNCEKİ KAZAK EDEBİ DİLİ

RABİGA GALIYEVNA SIZDIKOVA

Bu makalemde tarihi - dil bilimi araştırmaları içinde fikrimizce enteresan meselelerin biri olan milli devirden evvelki edebi dillerin görevi meselesi üzerinde durmak isterdim. řu halde ben bambaşka bir dil değil belirli bir halkın konuşma dili ve *toprak* lehçeleri esasında meydana gelen edebi dili kastediyorum. Bundan başka “edebi dil” terimi meselesini bilhassa dil bilginlerinin fikrinin başka bir açıdan ele *alınmasını* teklif ederim.

Her hangi bir edebi dilde gelenekler problemine temas ederken genel olarak yazılı eserlerin dili kastediliyor. Elbette, bir dil kaidelerinin meydana getirilmesinde, bekitilmesinde ve yayılmasında bilhassa dilin milli devirde gelişmesi zamanında yazının rolü çok büyüktür. Bunun için âlimlerin çoğu edebi dili muhakkak dilin yazını ile başlatıyor, bazı bilginlerin fikrinde “1. edebi dil, yazıyla tesbit edilen, halkın konuşma dilinin işlenen şeklidir”, “2. edebi dilin tarihi - yazı dilinin tarihidir”, “3. kaide olarak edebi dil yazısız imkânsızdır”, “4. yazı - edebi dilin en mühim ve mecburi unsurudur ama tek belirtisi değildir” v.s.

Bununla beraber bazı araştırmacıların fikrinde edebi dilin anlamı tarih bakımından değişken olur. Demek, yukarıdaki tanımlamalar, dilin yaşamının bütün merhalelerine tatbik edilmez çünkü bazı halkların edebi dili yazı devrinden evvel olabilir. 5;

Tabii, eğer söz konusu bugün konuşulan halk dilinde esası olmayan yapma edebi dil olsa, o dilin yazısız var olması akla gelmez. Belirli bir halkın konuşma dilinde meydana gelen milli devirden evvelki edebi dile gelirsek o devirde dilin yazı şeklinin olması şüpheli bulunuyor.

“Edebî dil” tanımını ne ifade eder? Sayılıyor ki edebî dil “değerlendirilmiş, düzeltilmiş, normlara bağlanmış”, üstlehçeli şekildeki dildir. Fakat halkın konuşma dilinde yazısız meydana gelen edebî dilin de böyle belirtileri olabilir. Bu savımızı Kazak dilinin tarihi gerçeklerine dayanarak geliştirmeğe çalışalım.

Belli ki, tarihte evvelâ 2 “altay alaş” veya alaş myny”, sonra “Kazak” adlı Kazak etnik gruplarının meydana gelmesi XV. asrın ortasında Kazak hanlığının kurulmasına bağlıdır Tabii, Kazak etniğini kuran büyük kuşakların zengin şifahi gelenekleri dilin (veya lehçeleri) tahkiminden evvel de vardır. Bundan başka Kazakistan toprağında bir biri arkasından gelen

yazı gelenekleri de bellidir. Kazaklar orta çağın sonundan XX asrın başına kadar Orta Asya edebi dilini (Çağatay dili) kullanmış. Bunu iş kâğıtları Kazak hanlığı ve Rusya imparatorluğu arasındaki mektuplaşmalar, çok resmi kançılırya belgeleri XVI. asrın sonu - XVII. asrın başında yaşayan Kazak tarihçisi, Kadırgalı Jalayırın eseri (şartlı adı "cami at - tauarih), epistolâr örnekler ifade eder. Kitap kaideleri geçen asrın ikinci yarısında neşredilen ilk Kazak gazeteleri, "Dala ualayatinın gazetesi" ve Türkestan ualayatinin yeni şiir şekli olan kissa dilinde de vardı. Bunların hepsi şunu gösteriyor ki Kazak topluluğu için geçen asırlarda yazı yabancı değildi.

Bununla beraber Kazakların zengin sözlü - halk ve sözlü - Profesyonel edebiyatı vardır Şunu kaydetmeliyim ki Kazaklarda başka halklara kıyasla belirli tarihsel koşutlar altında çeşitli Janrli sözlü - şiir edebiyatı büyük ölçüde saklanmıştır. Ben yalnız folklorun kahramanlık ve lirik destanlarını değil, şahsi yazarlar olan akın ve Jyraulardan eserlerini, Kazak biy hatiplerin sözünü ve hikemi nasihatlarını kastediyorum!

Çok iyi gelişen Kazak halkının akın ve Jyruau mektebi XV.-XVI. asırlarda kurulmuş. Büyük eserlerini halkına kaldıran onlarca şiirlerin isimleri şimdiye kadar saklanmış. Onların mirası yalnız sözlü - halk sanatının esas belirtisi - kongre yazarlarının olmaması ve eserlerin çeşitli çözümlenmesi olsa, akın ve Jyraulardan eserleri konu, kompozisyon, mâna ve sanat estetik görünüş bakımından bir birinden ayrı olur. Bu profesyonel edebiyatın örneklerinin belirtileridir.

Bu edebiyat son dört - beş yüzyıl içinde Kazak halkının tarihinde kuvvetlenerek büyük rol oynuyor ve Kazak topluluğunun manevi ihtiyaçlarını karşılıyordu. Belirli objektif, tarihsel koşutlar altında Kazaklar sözlü şekilde edebiyatlarını yayma geleneklerini çok geliştiriyordu. Burada şunu söylemek lâzım ki o zaman metinleri belleme usulleriyle tam bir kaydetme mektebi vardı. Bu mektepler eserlerin tam metinlerinin nesilden nesle verilmesini temin ediyordu ve yazı kaydetmenin yerine geçiyordu. Söz konusu şimdiki milli dillerin görevleri olduğu zaman sözlü terimi edebi dilin sözlü şekli çağrışımını yarattıysa da ona biz "milli devirden evvelki sözlü Kazak edebiyatı dili" diyoruz.

Milli devirden evvelki sözlü Kazak edebiyat dilini sözlü - halk sanatı dili ile özdeşlemek diğ olmaz. Kazak edebi dilinin gelişmesi tarihi hakkındaki çalışmalarımızda akın ve Jyrau eserleri dillerinin özgün hususiyetlerini meydana çıkardık ("XVIII.-XIX. gasırlardagy Kazak adebi tilinin tarihi", Almaty, 1984 ve başka çalışmalara bakın) Çok belirtilere göre sözlü Kazak edebi dili XIX. asrın ikinci yarımında kesin olarak oluşan (kurulan) milli devirdeki yazı Kazak diline yakındır.

Bütün Kazakistan'da geçmişteki sözlü ve yazılı edebi mirasları toplamak ve yayınlamak maksadıyla şiddetli çalışmalar yapılıyor. Akın, Jyrau ve biy eserleri ilim institülerinde ve kütüphanelerde birçok ciltlik kitaplar oluşturdu. XV.-XIX. asırlardaki sözlü edebi dil örneklerinin metinleri farklı yayınlarda, yıllık ve kitaplarda ("Uş gasır jyrlaydy", Almaty, 1965; "Bes gasyr jyrlaydy" Almaty, üç ciltlik kitap, 1984-1985) neşrediliyor, edebiyat ve dil bakımından öğretiliyor.